

Realisatie: Joseph Dubois

Bovenstad

1

Koudenbergpaleis

Het paleis op de Koudenberg was de verblijfplaats van de hertogen van Brabant, rond dewelke zich in de 15de en 16de eeuw een voorname wijk ontwikkelde.

Het paleis werd in de loop van de 15de en 16de eeuw vergroot door de opeenvolgende vorsten. Filips de Goede liet ondermeer de Magna Aula of grote feestzaal bouwen in 1452-1459. Keizer Karel V voegde de kapel toe in 1522-1552. De Stad Brussel financierde een groot deel van de bouw en verfraaiingen van het paleis. Het Balieplein vóór het paleis deed dienst als pronkplein waar de stedelingen vorstelijke plechtigheden kwamen bewonderen.

Evolutie Het gebouw brandde af in 1731. De landvoogden namen vervolgens hun intrek in het paleis van Nassau, waarna de ruïnes van het oude paleis vier decennia lang onaangeroerd bleven. Het Koningsplein en een volledig nieuwe wijk in classicistische stijl werden eind 18de eeuw aangelegd.

● **Nu:** Resten van de Aula Magna, het Balieplein en de binnenhof bevinden zich onder het huidige Koningsplein en zijn te zien op de archeologische site 'Karel V'.

2

Sint-Jakob-op-de-Koudenberg

Deze gotische kerk deed dienst als hofkapel en genoot daardoor een groter prestige dan andere Brusselse kapellen.

In de 15de eeuw diende zij als doopkerk voor de leden van de hertogelijke familie. Omdat de reguliere kanunniken van Sint-Augustinus die deze kerk bedienden tot een grote kloosterorde behoorden, hadden zij een ruimere onafhankelijkheid ten opzichte van de Sint-Michel- en Sint-Goedelekerk.

Evolutie De kerk liep zware schade op tijdens de brand van het Koudenbergpaleis in 1731. In de tweede helft van de 18de eeuw werd zij bij de heraanleg van de Hofberg volledig herbouwd in classicistische stijl volgens de plannen van de Franse architect Barré.

● **Nu:** De classicistische kerk op het Koningsplein is nog steeds aanwezig.

3

Koudenbergpoort

De poort maakte deel uit van de eerste omwalling en had geen verdedigende functie meer in de 17de eeuw.

Onder de Koudenbergpoort liep de belangrijkste verkeersas van de stad, de Steenweg. Het poortgebouw deed vanaf de tweede helft van de 16de eeuw achtereenvolgens dienst als gevangenis, bewaarplaats voor archieven en wapenopslagplaats.

Evolutie De poort zou evenals andere delen van de eerste omwalling stilaan opgenomen worden in het stedelijke weefsel en werd in 1761 ten slotte afgebroken. Bij de aanleg van de Koningswijk werd de weg verbreed.

● **Nu:** Enkel een fundering van de poort is bewaard gebleven, drie meter onder het niveau van de Naamsestraat, ter hoogte van de Brederodestraat.

4

Huis van Aerschot-Croÿ

Deze uitgestrekte adellijke woonst behoorde in de 17de eeuw toe aan de familie van Croÿ, heren van Aerschot, en was voorzien van een voorplein en een binnenkoer.

Antoon van Croÿ verwierf de oude adellijke woning in de 15de eeuw en liet ze aanpassen op kosten van de Stad. De van Croÿ, heren van Aerschot maakten snel opgang nadat zij in dienst van de Bourgondiërs getreden waren en verbleven meer dan twee eeuwen in het pand. Karel van Croÿ liet het huis herbouwen in 1603-1605.

Evolutie De woning werd bij de heraanleg van de Koningswijk in 1776-87 in classicistische stijl herbouwd door de gravin van Templeuve. Later kwam de familie Arconati-Visconti in het bezit van het pand, waarna het Ministerie van Oorlog en het Koninklijk Atheneum van Brussel er achtereenvolgens onderdak vonden. Daarna woonde hier de graaf van Vlaanderen. Koning Albert I werd er geboren in 1875.

● **Nu:** In het classicistische gebouw op het Koningsplein is het Rekenhof ondergebracht.

5

Huis de Merode-Lannoy

In deze adellijke woning verbleef de familie Merode-Lannoy.

Het gebouw had hetzelfde algemene plan als het huis van Aerschot-Croÿ: het was voorzien van een voorplein en een binnenkoer. Het geheel werd afgesloten van de straat door een met lofwerk versierd portaal.

Evolutie In de 18de eeuw verkocht de gravin van Lannoy het huis aan het ambacht van de brouwers. Deze richtten in 1777 een nieuw paviljoen in classicistische stijl op naar aanleiding van de heraanleg van de Koningswijk.

● **Nu:** Het classicistische gebouw op het Koningsplein doet vandaag dienst als cafetaria en boekhandel van de Koninklijke Musea voor Schone Kunsten.

6

Huis van Hoogstraeten-Lalaing

Dit adellijke herenhuis in gotische stijl bevond zich tussen het hertogelijke paleis en de Eerste Jodentrap.

De woning was eerst eigendom van Antoon van Lalaing die door Karel V tot graaf van Hoogstraten werd geslagen. De huiskapel en galerij dateerden uit het begin van de 16de eeuw.

Evolutie In 1774 kwam het pand in handen van de Stad Brussel. In 1777 werd het herbouwd en verbonden met de gebouwen die aan het Koningsplein grenzen.

● **Nu:** Ondergrondse resten ervan zijn te zien op de archeologische site 'Karel V'.

7

Huis van David Teniers II

Het huis van David Teniers II getuigde van de rijkelijke levensstijl van de hofschilder in de 17de eeuw.

David Teniers II, hofschilder van landvoogden Leopold Willem en Don Juan van Oostenrijk, kocht nadat hij in 1651 van Antwerpen naar Brussel verhuisde een stuk grond bij de ontmanteling van het oude domein van Ravenstein. De herenwoning in Vlaamse renaissancestijl die hij er bouwde was voorzien van een binnenplein met fontein. Tot het complex behoorden een woongedeelte, een atelier en een tentoonstellingsgalerij.

Evolutie In de 18de eeuw werd de gevel voorzien van een eenvoudig klassiek decor, waardoor het vroegere uitzicht volledig verdween. In de 19de eeuw bood het gebouw onderdak aan een school. Het huis werd gesloopt in 1910 bij de afbraak van de oude Isabellawijk.

● **Nu:** De huidige Villa Hermosastraat ligt op de plaats van de oude Eerste Jodentrap. De vroegere woning van David

Teniers II moest wijken voor het Paleis voor Schone Kunsten, nu Bozar.

8

Hof van Cleve-Ravenstein

Filips van Cleve richtte in de 15de eeuw deze woning op in renaissancestijl.

Toen Filips van Cleve zich in Brussel vestigde, steunde de Stad hem financieel voor de verbouwing van het Melderhuis, voorheen eigendom van een oude adellijke familie. Tijdens de godsdienstoorlogen in de 16de eeuw werden er soldaten gelogd en vervolgens raakte het in verval. David Teniers kocht een stuk van het domein. Het 'Hof van Ravenstein' werd aan de wandtapijten- en zijdehandelaar Gaspard Ruffin doorverkocht. Naast de woning liepen de Jodentrappen, trapstraatjes die hun benaming dankten aan het jodenkwartier uit de 13de-14de eeuw.

Evolutie De linkervleugel kreeg in de 18de eeuw een uitzicht in Lodewijk XVI-stijl. In de 19de eeuw werd wat van het gebouw overbleef, gerestaureerd door architecten Sautenoy en Malfait in neogotische stijl.

● **Nu:** Het 'Hof van Ravenstein', gelegen naast Bozar, is het enige gebouw van dit deel van de maquette dat nog bestaat. Het Koninklijk Belgisch Filmarchief is hier nu gevestigd.

9

Paleis van Nassau

In dit paleis verbleef de familie van Nassau. Het wedijverde in praal met het paleis van de hertogen van Brabant.

Ridder Willem van Duyvenvoorde, een verwant van hertog Jan III van Brabant begon met de bouw in het midden van de 14de eeuw. Door erfenis kwam het in handen van de familie van Nassau, die er verbleef tot het midden van de 17de eeuw. Begin 16de eeuw werd het paleis uitgebreid door Engelbert, graaf van Nassau. Het was opgebouwd rond een centrale binnenkoer, die men bereikte via een poortgebouw in de vorm van een toren. Op de hoeken en in het midden bevonden zich torentjes met houten spitsen.

Evolutie Na de brand van het hertogelijke paleis in 1731 namen de landvoogden hier hun intrek. Landvoogd Karel van Lorreinen kocht het in 1756 van de familie van Oranje-Nassau en voegde er een classicistische gevel aan toe. Tijdens de Franse overheersing zouden de gebouwen van het Nassaupaleis eerst dienst doen als *Ecole Centrale* en daarna als universiteit. Het park werd omgevormd tot een botanische tuin. Onder het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden kwamen er een bibliotheek, een museum, atheneum en academie. In 1827 werd een L-vormig gebouw toegevoegd in eenzelfde classicistische stijl voor het Museum van de Nijverheid. Na 1830 waren de Koninklijke Bibliotheek, het Museum voor Wapens, Wapenuitrustingen en Oudheden, het Museum voor Schilderkunst en Beeldhouwkunst, het Natuurhistorisch Museum en het Rijksarchief hier gevestigd.

● **Nu:** De oude tuin van het paleis stemt overeen met het huidige Museumplein, waaronder zich het Museum voor Moderne Kunst bevindt, dat licht krijgt dankzij een halfcirkelvormige lichtput.

Benedenstad

10

Katelijnedok

Het dok maakte deel uit van de 16de eeuwse haven binnen de stad. Hier meerden schepen aan die vanuit Antwerpen langs Schelde, Rupel en kanaal van Willebroek, naar Brussel voeren.

Het Katelijnedok werd gegraven in 1564 op de plaats van de vroegere *Beghynengracht* die naast de eerste stadsmuur liep. Het was het laatste en diepste van drie dokken in het verlengde van het kanaal in de stad. Na de ingebruikname van het Katelijnedok en de nieuwe haven werd de oude aanlegplaats bij de Zenne verlaten. Rond de dokken ontwikkelde zich een levendige wijk, een ontmoetingsplaats voor kooplieden en burgerij.

Evolutie Het Katelijnedok raakte in onbruik en werd in 1853 gedempt. Het was de eerste fase van een langzame beweging waarbij de haveninstallaties steeds verder buiten het stadscentrum kwamen te liggen en die uitliep op de volledige verplaatsing van de binnenhaven naar de kanaalzone buiten de Brusselse vijfhoek. Door het dok te dempen kwam de noodzakelijke ruimte vrij voor de bouw van de nieuwe Sint-Katelijnekerk. ● *Nu: De ligging van het Katelijnedok stemt overeen met de Sint-Katelijnekerk en het marktplein ervoor.*

11

Zwarte Toren

Deze toren is een overgebleven onderdeel van de eerste stadsmuur uit de 13de eeuw.

Grote delen van de eerste muur en een aantal torens waren nog steeds aanwezig in de 17de eeuw, hoewel de stad sinds de 14de eeuw voorzien was van een nieuwe muur die een groter grondgebied omsloot. De eerste stadsmuur had geen defensieve functie meer, maar veel muurstukken maakten deel

uit van latere gebouwen. De toren kwam vanaf de 16de eeuw in privé-bezit.

Evolutie Mettertijd raakte de toren ingesloten door een reeks gebouwen die hem uit het zicht deden verdwijnen. Toen hij bij saneringswerken van de omliggende wijk in 1887 werd herontdekt, pleitte burgemeester Karel Buls voor het behoud. De Zwarte Toren was een van de eerste bouwwerken die in Brussel als monument bewaard werd. De restauratie was het werk van Victor Jamaer.

● *Nu: De Zwarte Toren is nog steeds aanwezig achter de Katelijnekerk en is omgeven door een nieuw hotelgebouw.*

12

Oude Sint-Katelijnekerk

Deze kerk behoorde tot de oudste bedehuizen van Brussel.

De 13de-eeuwse kapel werd in de 14de-15de eeuw vervangen door een grotere gotische kerk. Na plunderingen door de beeldenstormers in 1566 bouwde men de kerk in de 17de eeuw terug op. De voorgevel van de oude Katelijnekerk grensde aan de Steenweg. Toen de toren na twintig jaar nog steeds niet voltooid was, sprong het stadsbestuur financieel bij. De kerk lag immers in een arme parochie.

Evolutie In de 19de eeuw kreeg het kerkgebouw veel kritiek om het gebrek aan stijleenheid. Architecten Poelaert en Janssens trokken een nieuwe Katelijnekerk op boven het gedempte Katelijnedok. Daarna duurde het nog tot 1893 voor de oude werd afgebroken. De toren bleef behouden als klokkentoren voor de nieuwe kerk.

● *Nu: De toren is het enige wat van de oude Sint-Katelijnekerk bewaard is gebleven.*

Vismarkt en Steenweg

De Vismarkt lag op het punt waar Steenweg en Zenne elkaar kruisten.

Dit vierhoekige plein omringd door overdekte visbanken diende als vismarkt. De oude *Werf* kwam vrij bij de overplaatsing van de haven naar het Katelijnedok. In 1601 besloten aartshertogen Albrecht en Isabella de vismarkt van de Steenweg (ter hoogte van de huidige Grasmarkt) over te brengen naar deze plek.

Evolutie Bij de overwelving van de Zenne in 1867 verdwenen ook de omliggende wijken. Op de plaats van de Vismarkt kwamen de Centrale Hallen. Enkele jaren later werd de vismarkt overgeplaatst naar een nieuw gebouw op de plek van het gedempte Koopliedendok. De Centrale Hallen werden afgebroken en vervangen door een moderne constructie waar de Parking '58 deel van uitmaakt.

● *Nu: Het gebouw met Parking '58 bevindt zich nog steeds op deze plek.*

14

Het Franciscanenklooster

Dit klooster uit de 13de eeuw vulde in de 17de eeuw nog steeds een belangrijke rol in de stad. De franciscanen waren bij de bevolking meer geliefd dan de rijke kloosterorden.

Het klooster uit de 13de eeuw ontwikkelde zich in de loop van de volgende eeuwen tot een uitgebreid complex. Zijn gotische kerkkoor werd in 1583 door de calvinisten verwoest en in 1588 terug opgebouwd. Bij de plundering werd ook het graf van hertog Jan I (1261-1294) vernield. De aartshertogen Albrecht en Isabella (1598-1621) plaatsten later ter vervanging een cenotaaf. Tot de 17de eeuw bleef het oude kerkgebouw in grote lijnen bewaard.

Evolutie Tijdens het bombardement van

1695 brandde het schip af. De kerk werd weer opgetrokken en in de loop van de 18de eeuw nog uitgebreid. Gedurende de Franse overheersing brak men ze af en kwam op deze plek de Botermarkt. Bij de overwelving van de Zenne werd er het beursgebouw gebouwd (1867).

● *Nu: Van de funderingen van de franciscanenkerk blijft slechts weining over (te bezoeken op de archeologische site 'Bruxella 1238'). Het grootste deel ervan werd vernietigd bij de bouw van de Beurs.*

15

Sint-Niklaaskerk

Midden in de handelswijk stond de Sint-Niklaaskerk, gewijd aan de patroonheilige van de handelaars.

Beeldenstormers verwoestten de oude Sint-Niklaaskerk in de 16de eeuw waarna ze snel weer opgetrokken werd. Een hele reeks Brusselse ambachtsgilden hadden hier hun altaar. De toren naast de kerk werd in de 14de eeuw vernield door een storm en terug hersteld. In 1622 werd de Sint-Niklaaskerk een parochiekerk.

Evolutie Na het bombardement van 1695 werden toren en kerk herbouwd met het laatste geld van de Stad. In 1714 stortte de toren opnieuw in, waarna hij definitief uit het stadsbeeld verdween. In 1799 tijdens de Franse overheersing werd de kerk geplunderd.

● *Nu: De sterk gerestaureerde kerk is nog steeds aanwezig in de Boterstraat. Het oorspronkelijke karakter werd hersteld door voorheen afgebroken huisjes opnieuw tegen de buitenmuren van de kerk aan te bouwen.*

16

Hoek van de Grote Markt

17

Sint-Gorikskerk

Deze gotische kerk stond midden op het Sint-Gorikseiland.

Op deze plek, waar ooit een van de oudste Brusselse nederzettingen gelegen was, kwam een nieuwe kerk in de 16de eeuw. De wijk was door overstroming van de Zenne vaak afgesneden van de rest van de stad, zodat de gelovigen hun religieuze verplichtingen niet konden volbrengen. Daarom werd de parochie in 1520 autonoom onder druk van landvoogdes Margareta van Oostenrijk, Karel V en de paus.

Evolutie De kerk verdween tussen 1798 en 1801 tijdens de Franse overheersing. Het nieuw aangelegde plein kreeg een piramidevormige fontein afkomstig uit de abdij van Grimbergen. In de tweede helft van de 19de eeuw veranderde het uitzicht van de wijk grondig. Ook de Sint-Gorikshallen (1881) dateren uit deze periode. Na WO II maakten de handelaars minder gebruik van de hallen. Het gebouw werd gesloten in 1977.

● *Nu: Sinds 1999 is in de Sint-Gorikshallen een informatiecentrum over stedenbouwkunde en leefmilieu ondergebracht (Brussels Hoofdstedelijk Gewest).*

18

Molen

De Ruismolen bevond zich op een van de Zennearmen die het Sint-Gorikseiland omsloten.

Een aantal molens uit vroegere periodes was in de 17de eeuw overgeschakeld naar industriële activiteiten zoals het vervaardigen van papier.

Evolutie De Ruismolen verdween met de overwelving van de Zenne en de aanleg van de centrale lanen.

● *Nu: De plaats van de oude molen is te situeren in het huidige straatje 'Borgwal'.*

17

Klooster van de Rijke Klaren

De Rijke Klaren kwamen rond het midden van de 14de eeuw in Brussel aan. Vanaf de 16de eeuw vestigden ze zich hier in de oude gebouwen van de Broeders des Gemeenen Levens.

De Rijke Klaren of Urbanisten verbleven aanvankelijk in de buurt van de Hallepoort, maar vestigden zich in de Sint-Gorikswijk in 1588 nadat hun klooster tijdens de godsdienstoorlogen in brand gestoken was. De Mechelse architect Luc Fayd'herbe bouwde in de 17de eeuw een kerk voor hen in Vlaamse barok.

Evolutie Het klooster hield op te bestaan in 1796 tijdens de Franse overheersing en de kerk werd omgebouwd tot wapenopslagplaats. In 1804 vulde het gebouw terug zijn functie van kerk. Ze was nu voor leken toegankelijk en nam parochianen van de afgebroken Sint-Gorikskerk over.

● *Nu: De kerk is nog steeds aanwezig in de St-Gorikswijk. In een aantal van de kloostergebouwen uit de 17de en 18de eeuw zijn nu woningen ingericht.*

20

Onze-Lieve-Vrouw van Goede Bijstand

Deze kerk bij het Sint-Jakobshospitaal was één van de vertrekpunten voor een pelgrimstocht naar Santiago de Compostella in Spanje.

Oorspronkelijk stond hier een oude kapel die bij het Sint-Jakobshospitaal hoorde. Deze bevond zich in het begin van de 17de eeuw in een vervallen toestand. Dankzij een miraculeus Mariabeeld dat een schoenlapper op een vuilnishoop vond, kreeg de kerk een nieuw elan. Infante Isabella (1598-1621) plaatste de kerk onder haar bescherming. Omdat het gebouw weldra te klein was, bouwde architect Cortvrindt in 1664 een nieuwe kerk in Italiaans-Vlaamse barok, met veelhoekig grondplan en zeshoekige koepel.

Evolutie De kerk werd gesloten in 1797 tijdens de Franse overheersing.

● *Nu: de kerk is nog steeds aanwezig in de buurt van het Fontainasplein.*